

Warszawa 2023.04.11.

Dr hab. Anna Odrowąż-Coates, prof. APS
Kierownik Katedry UNESCO im. Janusza Korczaka
Pedagogiki Społecznej
Prorektor ds. rozwoju
Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej

Recenzja rozprawy doktorskiej
autorstwa mgr Elżbiety Barbary Czerskiej-Szczepaniak
pt. „Kształtowanie się poczucia podmiotowości kobiet objętych wsparciem
instytucji pomocy społecznej”,
sporządzona na prośbę Rady Naukowej Dyscypliny Pedagogika Uniwersytetu
Warszawskiego z dnia 03.03.2023
(RNDPD-1/2023, WPd/531-4558).

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska Pani magister Elżbiety Barbary Czerskiej-Szczepaniak pt: „Kształtowanie się poczucia podmiotowości kobiet objętych wsparciem instytucji pomocy społecznej.”, napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Jana Rutkowskiego, przy współpracy dr Katarzyny Gajek, jako promotor pomocniczej, jest przykładem przemyślanego badania naukowego, wpisującego się w obszar nauk społecznych, w dyscyplinie pedagogika.

Meritum pracy stanowi problematyka procesu upodmiotowienia i poczucia podmiotowości kobiet dorosłych, matek, w kontekście korzystania z instytucjonalnych form wsparcia. Autorka posługuje się ujęciem procesualnym, charakterystycznym dla opracowań z obszaru pedagogiki społecznej oraz metodologią należącą do klasyki tejże subdyscypliny pedagogicznej. Praca ma charakter interdyscyplinarny sięgając do tematyki pedagogiki społecznej, pracy socjalnej i filozofii edukacji, w których osadzona jest rama teoretyczna i metodologiczna pracy. Tematyka podjęta przez magister Elżbietę Czerską-Szczepaniak jest niezwykle ważna dla praktyki instytucji pomocowych i dla naukowego spojrzenia na podmiotowość osób korzystających z instytucjonalnych form wsparcia i na procesy z nią związane. Jest to także ważna praca w obszarze 'herstory', oddająca głos kobietom, kobietom,

które można uznać za zagrożone wykluczeniem społecznym, kobietom w procesie przezwyciężania różnych życiowych kryzysów.

Rozprawa mgr Elżbiety Czerskiej-Szczepaniak wpisuje się w obszar badań o charakterze jakościowym, narracyjnym, biograficznym, pozwalającym zgłębić osobiste (indywidualne) i społeczne aspekty konstruowania siebie i swojego upełnomocnienia przez kobiety otoczone wsparciem instytucji pomocowych. Rozprawa dotyczy wrażliwej grupy kobiet, funkcjonujących w niekorzystnych dla siebie okolicznościach, wymagających wsparcia instytucjonalnego a zatem narażonych na stereotypizację i zależność zagrażającą poczuciu kontroli. Sytuacja ta stawiając je w pozycji 'petenta', czy jak niekiedy formułuje to autorka: 'klienta' instytucji pomocowych, co może nie sprzyjać ich poczuciu sprawstwa czy upełnomocnieniu.

Dość istotnym elementem pracy jest dyskusja poświęcona indywidualizmowi i wspólnotowości (komunitaryzmowi), jako elementom dynamicznym, mniej komplementarnym a bardziej kontestacyjnym wobec siebie, w procesie kształtowania podmiotowości, do czego powrócę w szczegółach za chwilę. Praca jest zatem niezwykle interesująca, poszukująca i zarazem odkrywczą. Co ważne, w mojej ocenie może przyczynić się do przełamywania stereotypów i do wzmocnienia osób zagrożonych długotrwałym uzależnieniem od instytucji pomocowych i wykluczeniem społecznym. Na uwagę zasługuje też poetycki, metaforyczny język wykorzystany do zdefiniowania badanych kategorii.

Za pewną słabość pracy można uznać, prawdopodobnie niezamierzone, wrażenie wywoływane na czytelnikach, że kobiety odkrywają czy też budują swoją tożsamość i podmiotowość w rezultacie zetknięcia z profesjonalistami z obszary pomocy społecznej (s. 7), można to odczytać tak, jakby kobiety wcześniej nie posiadały tożsamości. Trzeba samodzielnie domyślić się, że chodzi o proces uświadamiania sobie. Nie jest to dostatecznie jasno wyłożone w początkowych częściach rozprawy. Widocznie jest to coś oczywistego dla Autorki zanurzonej w temacie.

Przechodząc do szczegółowej analizy rozprawy zawartej na 251 stronach maszynopisu, zacznę od kwestii formalnych. Rozprawa składa się z trzech obszernych rozdziałów podzielonych na 40 podrozdziałów oraz ze wstępu, zakończenia, bibliografii i spisu rycin.

Bibliografia obejmuje 135 publikacji naukowych oraz 5 źródeł internetowych. 4 załączone w pracy ryciny autorstwa Elżbiety Czerskiej-Szczepaniak mają charakter porządkujący i doskonale oddają najważniejsze odkrycia badawcze. Ryciny rozmieszczono na s. 184, 190, 218, 225.

Rozprawę rozpoczyna interesujący przegląd teorii podmiotowości w ujęciu historycznym i interdyscyplinarnym. Rama teoretyczna rozprawy wyłoniona została z filozofii podmiotowości C. Taylora, związanej z ujęciem ja odzwierciedlonego i poczucia odrębnego ja a wreszcie wkraczając w rozważania o powiązaniu podmiotowości ze sferą wolności do. Następnie Autorka rozprawy ukazuje ja narracyjne jako uświadamianie sobie swojej tożsamości (A. MacIntyre). Dalej Autorka sięga do teorii kształtowania podmiotowości R. Spaemanna. Ta triada teoretyczna zostaje w końcowej części tekstu uzupełniona o założenia dotyczące wspólnotowości A. Etzioniego. Szeroki przegląd literatury przedmiotu uwzględnia najnowsze rozwiązania metodologiczne i najbardziej aktualne badania o zbliżonej tematyce. Dobór literatury jest celowy, adekwatny i świadczy o eksperckim odczuciu Autorki.

W podrozdziale 1.5 Autorka z nie do końca uzasadnionych przyczyn przeciwstawia pojęcia 'empowerment' i emancypacja, jako przeciwstawne wspólnotowemu ujęciu podmiotowości C. Taylora. Ta prowokująca do myślenia kontestacja posiada znamiona wartościowania o zabarwieniu ideologicznym i nie do końca się z nią zgadzam, niemniej nie można jednak zaprzeczyć jej oryginalności. Tytuł podrozdziału sugeruje mocniejsze osadzenie w teoriach explicite odnoszącym się do dorobku pedagogiki społecznej. Autorka trafnie przyznaje na s. 62, że dotyczy jedynie pola pedagogiki społecznej, nie wskazuje jednak wystarczająco konkretnie na związek z pedagogiką społeczną, co sprawia, że tytuł obiecuje więcej (inaczej), niż faktycznie zawarto w rozdziale. Tytuł podrozdziału 1.6 wydaje się przesadnie skomplikowany i długi, w przypadku publikacji pracy proponuję go skrócić i uprościć. W aktualnej postaci podrozdział ten nikto wiąże się w poprzednimi, wydaje się bardziej pewnego rodzaju dygresją, stawianą nieco obok myśli przewodniej całości. Zanim Autorka dochodzi do obiecanego meritum, angażuje się w zbędne i konfudujące dygresje.

W rozdziale drugim, z tytułu wynika, że zarówno teoria jak i metoda będą prezentowane łącznie w jednym rozdziale. Mam wątpliwość czy to właściwe połączenie

zdeklarowane w tym miejscu pracy. Podstawa teoretyczna była bowiem szczegółowo wyłożona w rozdziale pierwszym. Autobiograficzny wywiad narracyjny F. Schütze jest zarazem metodą techniką gromadzenia danych jak i metodą analityczną. Nie zgodziłabym się z tym twierdzeniem, odnoszę wrażenie, że metoda i technika oraz potoczne rozumienie metody uległy tu pewnej kompilacji. Na szczęście na s. 99, Autorka szczegółowo i poprawnie definiuje wywiad narracyjny jako metodę badań podlegającą określonym procedurom analitycznym. Podobną interpretację przyjęła K. Kaźmierczyk (2016).

Zawartość rozdziału 2.4 dotyczy motywacji do przeprowadzenia badań oraz wyboru podstaw metodologicznych. Prawidłowo określono cel teoretyczny pracy (s. 121), główne pytanie badawcze oraz problemy szczegółowe (s. 122)., Podrozdział 2.4.1.1 pt. Metoda i technika badawcze ponownie opisują technikę zbierania danych – wywiad narracyjny oraz metodę w rozumieniu F. Schütze. Wygląda na to, że są one tożsame, dobrze byłoby powrócić do szczegółowego opisu tej metody, jako metody badania opowieści o życiu. Bez tego trudno nie odnieść wrażenia, że metodą podstawową jest jednak: "metoda biograficzna". Tu, na marginesie pragnę zauważyć, że niezmiernie interesujące byłoby argumentowanie na rzecz metody autobiograficznej, umożliwiające poprzez udział uczestniczek badań w walidacji wniosków pochodzących z ich narracji autobiograficznych. Wspomniana przez Autorkę współpraca z zespołem badawczym projektu ISOTIS i udział w warsztatach metodologicznych w ramach tegoż projektu, z pewnością przyczyniły się do wyboru przyjętej w pracy perspektywy badawczej.

Cel teoretyczny dociekań badawczych określono jako „wzbogacenie wiedzy pedagogicznej poprzez rozpoznanie i rekonstrukcję procesu kształtowania poczucia podmiotowości kobiet objętych wsparciem instytucji pomocy społecznej oraz zbudowanie modelu teoretycznego badanego zagadnienia” (121). Cel ten uważam za poprawnie sformułowany i osiągnięty w rozprawie.

Do analiz zastosowano permanentną analizę porównawczą, w oparciu o materiał badawczy pochodzący od celowo dobranej grupy kobiet wyłonionych w wyniku kontrastowego doboru próby. Nie udało mi się dotrzeć do informacji, ile wywiadów przeprowadzono a jedynie jaka była średnia ich długość. Do transkrypcji wywiadów

zastosowano oprogramowanie Listen N Write. Sposób kodowania zapisu wywiadów (kody, markery) jest bardzo jasny i dobrze opisany. Podobnie jak przyjęte założenia analityczne. O wrażliwości i dojrzałości etycznej badaczki świadczy proces walidacji wniosków z badań.

Rozprawa dotyczy tematyki relacji interpersonalnych, zjawiska budowania i odbudowywania swojej podmiotowości, czerpie też z pojęć współzależności i potrzeby wolności. Autorka rozprawy wyłoniła 4 rodzaje trajektorii upełnomocniających interlokutorki w budowaniu własnej podmiotowości (określone przez autorkę jako: „przebudzenie Wenus”, „z procą na Goliata”, „budowanie na skale” i „wokół habitusu”) i dwa warianty kształtowania się ich tożsamości (zdefiniowane jako: ‘Na górskim szlaku’ i ‘Płynące ze sztormem w sztorm’). Kategorie te wyprowadzone są „z dołu” tj. z danych badawczych. Autorka pracy jest w tym niezwykle twórcza i dociekająca. Ponadto Autorce udało się uchwycić w sposób teoretyczny elementy poczucia podmiotowości podzielone na świadomość własnego ja, relacyjności i wolność. Nakreśliła też cechy pożądane u pracownika pomocy społecznej zaangażowanego we wsparcie kobiet: empatyczny słuchacz/ka, edukator/ka-lustrzane odbicie, pełnomocnik/czka, w celu skutecznego zbudowania relacji zaufania. Sama koncepcja podmiotowości jest, co zauważa Autorka (s. 64), kluczowa dla pracy socjalnej.

W rozdziałach analitycznych wiele miejsca poświęcono na dyskusję o uwarunkowaniach środowiskowych, rodzinnych, poruszając się w klasycznym paradygmacie pedagogiki społecznej. Na s. 212, w podrozdziale 3.3.7.2, Autorka wskazuje, że podmiotowość uświadamiana jest jednak w drodze do wolności, co nie przeszkadza relacyjności. W podrozdziale poświęconym rekomendacjom dla praktyki wynikającym z wniosków badawczych (3.5. s. 221) Autorka pisze, że „W biografjach kobiet odnaleziono przykłady dobrych praktyk prowadzonych w ramach instytucji, stowarzyszeń jak i wspólnot religijnych...” odnosząc się do środowisk wspierających (zw. z organizacją), programów wsparcia i profesjonalistów. Ciekawe i innowacyjne jest określenie profesjonalistów jako „opiekunów biograficznych” i „operatorów trajektorii” (s. 222). Autorka rekomenduje niedyrektywne, życzliwe i zaangażowane postawy profesjonalistów. Do ich zadań zalicza: edukowanie i informowanie, wspólne odkrywanie obszarów wymagających kompensacji, budowanie sieci społecznych. Podrozdział zatytułowany Programy wsparcia, s. 226, wydaje się oderwany od reszty pracy i nie przywołuje programów wsparcia? Od s. 227 pojawia się ważne w pracy

pojęcie wspólnoty. Autorka odkrywa związki z koncepcją A. Etzioni, który dopatruje się uwarunkowania osiągnięcia dobrostanu jednostki poprzez wsparciu autentycznej wspólnoty.

Zakończenie rozprawy jest bardzo istotnym elementem porządkującym innowacyjne odkrycia rozprawy, tj. procesualnych modeli biografii uczestniczek badań oraz zalecanych dróg ich wsparcia na ścieżce uświadamiania sobie własnej tożsamości, własnej podmiotowości i jej wzmocnienia. Istotna w pracy kategoria relacyjności i związana z nią interdependencja od zakorzenienia w autentycznej wspólnoty stanowią o oryginalności pracy w jej teoretycznym i empirycznym wymiarze.

Zaangażowanie Autorki w odkrywanie i zgłębianie wybranych teorii oraz autorski projekt badawczy oceniam wysoko i nie znalazłam znaczących uchybień w rozprawie. Mam jednak jeszcze kilka drobnych uwag, które mogą być przydatne przy wydaniu pracy drukiem, co jednocześnie szczerze rekomenduję z uwagi na warsztat oraz rekomendacje praktyczne. Uważam, że podział na rozdziały i podrozdziały wymaga dalszych przemyśleń, podobnie jak niektóre z tytułów podrozdziałów. Autorka posługuje się niekiedy czasem przyszłym (będą), a przecież badania już się odbyły, w innych miejscach teraźniejszym i w innych minionym. Proponuję ujednoczenie i raczej wybór czasu przeszłego, gdyż badania już się zakończyły. Pragnę podkreślić, że te drobne uchybienia o charakterze stylistycznym i redakcyjnym nie ujmują pracy oryginalności i wartości.

Jak wspomniałam na samym wstępie, rozprawę pt. *„Kształtowanie się poczucia podmiotowości kobiet objętych wsparciem instytucji pomocy społecznej”*, oceniam pozytywnie. W mojej opinii spełnia ona wymogi stawiane pracom na stopień w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika. Wnoszę zatem o jej przyjęcie do dalszych etapów procedury oraz dopuszczenie Doktorantki do obrony.

Konkluzja

Reasumując uważam, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani magister Elżbiety Barbary Czerskiej-Szczepaniak na temat: *„Kształtowanie się poczucia podmiotowości kobiet objętych wsparciem instytucji pomocy społecznej”*, przygotowana pod opieką dr hab.

Jana Rutkowskiego i promotor pomocniczej dr Katarzyny Gajek, stanowi oryginalne i wartościowe rozwiązanie problemu naukowego. Jej Autorka wykazała się wysoką ogólną wiedzą teoretyczną z zakresu pedagogiki i nauk pokrewnych oraz umiejętnościami samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Stwierdzam, że recenzowana rozprawa odpowiada warunkom określonym w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowych oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) w zw. z art. 179 ust. 2 i 3 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające Ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669).

Anna Odrowąż-Coster